

Solař, Josef

Marxistická studie o dějnotvorné úloze lidu a osobnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1962, vol. 11, iss. G6, pp. [185]-188

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111474>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE A REFERÁTY

Marxistická studie o dějnotvorné úloze lidu a osobnosti (Jiří Cvekl, *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961, 291 s.).

Filosofická problematika dějinné úlohy lidových mas a jejich vůdců je v naší době neobyčejně aktuální především proto, že stále širší vrstvy pracujících ve všech zemích uvědomějí a cílevědoměji než kdykoliv předtím zasahují jak svým míněním, tak svým jednáním do všech zásadních otázek hospodářského i politického života. V naší době výrazně sílí vedle výrobní činnosti politická úloha lidových mas. Tato skutečnost je životem stále ověřována, např. rozvojem národně osvobozenického hnutí, aktivní účastí stále širších vrstev různých společenských tříd ve hnutí obránců míru, úsilím pracujících v kapitalistických zemích uhájit a rozšířit demokratické svobody proti fašistickým pokusům o jejich likvidaci, atd. Úloha lidových mas (a jejich vůdců) roste především v zemích, jež směřují k postupnému vybudování svobodné komunistické společnosti. XXII. sjezd KSSS a Program KSSS hluboce zdůvodnil, že základní společenské úkoly výstavby komunismu — zejména vytvoření materiálně technické základny komunismu je neoddtělitelně spjata s rozvíjením iniciativy lidu, s rozšířením socialistické demokracie a s dalekosáhlým vzestupem morálně politického vědomí mas. Možno bez nadsázky říci, že základním předpokladem kvalitativního vývojového skoku v každé socialistické zemi je především likvidace objektivních i subjektivních příčin, jež dosud jsou brzdou uvolnění iniciativy mas v jejich výrobní činnosti i v jejich vědomí.

Další rozpracování problematiky dějinné úlohy lidu, lidových stran a lidových vůdců ve všech oblastech činnosti člověka je dále velmi aktuální z hlediska potřeb dalšího rozvoje vědecké teorie historického materialismu. Zde je oblast, ve které je nutno postoupit nad tradiční úroveň všeobecných pouček; je to oblast, ve které byla životem položena teorii řada nových otázek a kde zároveň je význačné ohnisko sporu mezi vědeckou materialistickou teorií společnosti na straně jedné a idealistickými a vulgárně materialistickými stanovisky na straně druhé.

Jako odpověď na tyto požadavky se v posledních letech i u nás objevují podnětné práce, zabývající se různými otázkami materialistického pojetí dějin, zejména otázkou dějnotvorné úlohy lidu a osobnosti. K nim patří i práce Cveklva. Představuje v naší české soudobé marxistické literatuře první obsáhlejší pokus o zpracování uvedené problematiky ze širšího filosofického hlediska, s ohledem na nové vypracování marxistického stanoviska jak vůči buržoazní ideologii, tak i proti revizionismu a dogmatismu.

Protože jádro Cveklvy práce bylo koncipováno již před 5 lety, časová odlehlost způsobila, že některé části knihy (zejména kapitola o lidu a kapitola o řadových a vedoucích osobnostech) neodpovídají již náležitě současným nárokům. Nicméně jak svým celkovým pojetím a filosofickým přístupem, tak i metodou filosofické analýzy širokého okruhu složitých otázek je Cveklva kniha nesporně zdařilou marxistickou prací.

Autor rozdělil knihu na sedm kapitol (I. Buržoazní a marxistická koncepce lidu a osobnosti, II. Objektivní podmínky a subjektivní činitel, III. Poměr živelnosti a uvědomělosti, IV. Společenské a individuální, V. Lid, VI. Řadové a vedoucí osobnosti, VII. Masy, strana, vůdcové). Jejich zpracování je různé zdařilé, takže celek působí dojem jisté teoretické nevyrovnanosti. První čtyři kapitoly, které se zabývají obecnějšími otázkami, obsahují poměrně nejvíce nových myšlenek a cenných podnětů. V těchto kapitolách je autor podle našeho mínění nejpůvodnější a zároveň nejvíce přesvědčivý, i když některé jeho úvahy mají spíše ráz letného nadhození než uspokojivé řešení sporných otázek. (Např. vztah mezi živelným a objektivním a v souvislosti s tím nedostatečná kritika Wardova.)

Buržoazní koncepce o lidu a osobnosti hodnotí Cvekl souhrnně jako jednostranné a neposti-

hující společenskou podstatu problému. Je na újmu Cvekovy studie, že rozbor buržoazních koncepcí je pouze letmý a není doveden k současnosti (chybí zde hlubší kritická analýza současných tendencí v buržoazní filosofii dějin, jak je např. v západoněmecké teoretické produkci představována H. Freyerm. aj.). Marxistickou koncepci o lidu a osobnosti charakterizuje, v protikladu k pojetí buržoaznímu, její základní vědecká koncepce v přístupu a metodě, neboť marxistická filosofie chápe všechny společenské jevy jako procesy dynamického vztahu mezi objektivními a subjektivními faktory dějin, s respektováním materiálně výrobní činnosti lidí jako činitele, který všeobecně určuje vývojový směr.

Cvekl v kapitole o objektivních podmínkách a subjektivním činiteli odmítá objektivistické a relativistické tendence v hodnocení dějnotvorné úlohy lidu a charakterizuje subjektivního činitele v dějinách takto:

„... jako subjektivní činitel vystoupí lidé, masy, třídy a jednotlivci především v těch svých „vlastnostech“, jimiž si uvědomují objektivní podmínky své činnosti a mění je ve smyslu uskutečňování těch možností a nutností, které vyplývají z dosavadního vývoje“ (s. 42). A dále: „... subjektivní činitel je to, čím se lidé stali lidmi, jsou to tedy „subjektivované“ a „objektivizující se“ vnější materiální podmínky.“ (s. 44).

Podle našeho názoru autor správně ve své studii postihuje některé hlavní rysy složité dialektiky vzájemného působení objektivního a subjektivního činitele, zejména když dokazuje, že nejenom objektivní se odráží v subjektu, ale také subjektivní v objektivním (s. 77). Nutno souhlasit s jeho názorem. Že „subjektivní faktor neobsahuje nic, co by nebylo závislé na objektivních okolnostech... a že zároveň objektivní okolnosti jsou bezmocné..., nepřisvoji-li si je subjekt...“ (s. 52).

Bez vědecké analýzy složitého vzájemného, historicky proměnlivého vztahu mezi objektivním a subjektivním v dějinách nelze pochopit dosah marxistické teze o rozhodující, (či určující) úloze materiálních faktorů života společnosti, zejména tezi o rozhodujícím společensko-historickém významu výrobního způsobu ve srovnání s další marxistickou tezí o tom, že vědomá činnost lidí je vlastním realizátorem dějin proto, že mění možnosti a nutnosti ve skutečnost.

V otázce společenské úlohy objektivního a subjektivního zastává Cvekl hledisko, že objektivní okolnosti mají rozhodující význam ve fázi vytváření subjektivních předpokladů, zatímco rozhodující význam subjektivní činnosti se vztahuje až na fázi přeměny historické možnosti v historickou skutečnost. Tato úvaha je podle našeho názoru ryze spekulativní a sporná, protože v žádné historické vývojové fázi neexistuje úplné oddělení objektivních okolností a subjektivních předpokladů. Rovněž nelze bezvýhradně souhlasit s autorovým hodnocením subjektivistické úchyvky („levičáctví“) jako méně nebezpečné než odchylky objektivistické. Společenská škodlivost v přeceňování významu objektivních či subjektivních činitelů je sama dána podle našeho názoru velmi širokým souhrnem podmínek a je proměnlivá.

V polemice proti metafyzickému determinismu a subjektivistickému indeterminismu a voluntarismu v teorii dějin rozšiřuje Cvekl dále své úvahy o působení nutnosti a nahodilosti na objektivní a subjektivní činitele a správně zdůrazňuje, že nutnost a nahodilost dějinného procesu se vztahuje jak na objektivní, tak na subjektivní podmínky (s. 60) a že je nutno rozlišovat mezi různými druhy, stupni a významy nutnosti. Máme za to, že tato myšlenka by měla být dále konkrétně rozpracována, neboť právě v hodnocení charakteru dějinné nutnosti dochází v marxistických teoretických pracích k mechanisticko-deterministickému překrucování a zjednodušování pojmového komplexu dějinné nutnosti a nahodilosti.

Vztahy mezi živelností a uvědomělostí zkoumá Cvekl dosti obšrně na materiálu konkrétních historických situací. (Pozn. recenzenta: Termín „živelnost“ v materialistickém pojetí dějin by bylo třeba obsahově odlišit od pojmu „neuvědomělost“.) Uvádí, že buržoazní ideologové obvykle ztotožňují plánovitě (t. j. uvědoměle, záměrně) se subjektivním, zatímco živelným (automaticky působícím) prvkům přisuzují objektivní charakter; nevyrovnává se však kriticky s takovým pojetím. Všeobecný protiklad živelného a uvědomělého vyplývá podle autora z mínění z faktu, že vždy existuje oblast nepoznaného (a tudíž) neovládutého, nekontrolovatelného (a to nikoliv jen v objektivním, ale i v subjektivním), což má po společenskovo vývojové stránce za následek, že úplné odstranění živelnosti není možné ani ve společnosti komunistické, neboť živelnost je vlastností objektivní.

Nám však jde o využití veškerých objektivních a subjektivních možností k tomu, aby oblast živelného byla postavena pod dostatečnou praktickou kontrolu společnosti. A v tomto směru, jak Cvekl správně připomíná, se objevuje vlastní rozdíl mezi podmínkami působení živelnosti v kapitalistické a v socialistické společnosti. Marxistické hledisko na společenské podmínky působení živelných i plánovitých činitelů je Cvekle hájeno zejména proti revizio-

nistickému stanovisku, jež je obhajobou živelnosti jakožto základního prvku socialistické společnosti.

V ústřední kapitole o lidu se Cvekl obrací jak proti snahám o glorifikaci, tak proti snahám o degradaci dějnotvorného významu lidu. „Správně se v knize zdůrazňuje, že pojem lid je z teoretického i praktického hlediska nezbytný a nezaměnitelný jinými pojmy (např. pojem masy nebo pojem třídy). Protože základní činností lidu je vždy činnost výrobní, je „lid“ pojmem především sociálně ekonomickým.

Autor charakterizuje lid jako „masu příslušníků různých tříd a sociálních skupin, které jsou následkem svého materiálního postavení nebo politicko-ideového postoje zainteresovány na progresivním přetváření dané společnosti“ (s. 164). Tato charakteristika má přednost, že je dostatečně široká a zároveň dosti určitá ke konkrétní aplikaci. Zároveň má přednost, že spojuje pojem lidu s pojmem společenských tříd a že zdůrazňuje — jako nezbytný požadavek — subjektivní moment zainteresovanosti na společenském pokroku.

V dalších úvahách o lidu a jeho historické úloze se Cvekl zabývá mj. pokusy o bližší určení různých „vlastností“ lidu: zde se již čtenář ocitá spíše na půdě sociální psychologie, když (na str. 168–172) čte, že lid má „nepochybně větší pracovitost proti převládajícímu sklonu k zahálce a požitkářství u vládnoucích tříd, ... realistický, nesentimentální životní postoj, prostotu ve způsobu života a myšlení, větší citovost a srdečnost a smysl pro sociální celek.“

Domníváme se, že takové charakteristiky málo odpovídají skutečnosti a že pro vědecké poznání o dějnotvorné úloze lidu mají velmi omezený význam.

Jako jiní autoři, i Cvekl konstatuje, že s postupem sociálně ekonomického osvobození společnosti se sociální základna lidu rozšiřuje, takže v socialistické společnosti jsou prakticky všichni pracující částí lidu. Filosofie dospěla k tomuto zobecnění sociálního složení lidu na základě historické zkušenosti vyplývající z celkového vývoje zemí budujících socialismus a komunismus.

(Pozn. recenzenta: V ČSSR má lid velmi širokou sociální základnu a dnes prakticky zahrnuje veškeré dělnictvo, rolníky a inteligenci. Demokratické tradice úzkého vzájemného spojení různých vrstev našeho lidu, jakož i velmi blízký způsob života různých vrstev lidu má podle našeho mínění za následek i jeho relativně silnou morálně politickou homogennost a jednotu materiálních a ideových zájmů. Z toho plynou některé specifické rysy, kterými se český a slovenský lid odlišuje i od bratrského lidu jiných socialistických zemí. Pro společenskou vědu zde vyvstává otázka objasnění vztahů mezi jevem „lid“ a jevem „národ“).

V kapitole o řadových a vedoucích osobnostech navazuje Cvekl na obecné úvahy kapitoly o společenském a individuálním. Kritérium historické velikosti osobnosti je podle autora buď ve významu jejich akcí, anebo ve významu jejich společenského postavení (což je velmi umělé a podle našeho názoru pochybné hledisko). Mnoho místa věnuje autor ve své knize otázkám talentu a geniality s tím, že je nucen odbočovat k sociálně psychologickým a sociálně psychopatologickým exkursům mimo vlastní oblast teorie dějin. Po podnětných úvahách o reálné a iluzorní úloze osobnosti, o prahu jejich historické velikosti apod. přichází čtenář k některým autorovým závěrům, které působí cizí. Cvekl např. píše: „... ve vzdálenější budoucnosti můžeme předpokládat, že věda odkryje mechanismy dědění různých užitečných vlastností a postaví i tyto procesy pod společenskou kontrolu“ (str. 237). Lze si velmi těžko představit, že by společnost budoucnosti racionálně biologicky pěstovala lidi s hlediska jejich „užitečných vlastností“. Autor zřejmě nemá na mysli něco podobného, avšak obecnost uvedené formulace připouští různé, i škodlivé výklady.

Autorova klasifikace funkcí (sociálních) vedoucích osobností, stejně jako jeho názor, že historická úloha vynikajících osobností se zakládá buď na jejich osobních vlastnostech, anebo na tom, že jsou v čele významných organizací a institucí, je podle našeho mínění nesprávný. Naproti tomu Cvekl velmi dobře analyzuje výběr vedoucích osob jako sekundární anebo terciární faktor dějinného procesu a zároveň přesvědčivě ukazuje, jak se buržoazní filosofie dějin (S. Hook) pokouší zveličováním významu jedince zmenšit a anulovat dějnotvornou úlohu revolučních hnutí a stran.

V závěru své studie se Cvekl zabývá některými politickými aspekty role mas, stran a vůdců v dějinách dělnického hnutí. Podává správnou interpretaci některých Leninových myšlenek týkajících se demokratického centralismu a problému kolektivnosti vedení v komunistické straně. Cveklova kniha již nemohla brát v úvahu nejnovější dokumenty mezinárodního komunistického hnutí, což je nepochybně jedna z příčin, jež způsobila, že problém kultury osobnosti není analyzován tak, jak by bylo zapotřebí; nicméně autor správně zdůrazňuje, že „chyby vyplývající z kultury osobnosti nebyly nutné“ (str. 282). Toto poznání je společensky neobyčejně významné, neboť čas od času se vyskytují mínění, jako by kult

osobností a jeho škodlivé účinky byly v důsledku historické situace nevyhnutelné, a tudíž i ospravedlnitelné.

Cvekovu studii o historické úloze lidu a osobnosti považujeme za cenný samostatný přínos k rozvoji československé marxistické filosofie. Na tomto hodnocení nemění podle našeho mínění nic podstatného ani uvedené dílčí nedostatky. Síla autorova myšlení tkví v jeho dialektickém záběru i v poměrně citlivém postižení aktuálních stránek problematiky. Z těchto důvodů zůstane Cveklova práce ještě dlouhou dobu užitečnou, velmi podnětnou studií, z níž budou muset čerpat všichni učitelé a propagandisté historického materialismu. *Josef Solař*

Cenný přínos k ujasnění podstatných otázek historického materialismu (Ladislav Hrzal a Karel Mácha, *Předmět a metoda historického materialismu*, Praha 1961, 152 s.).

K významným studiím, které SNPL vydalo, patří i knížka „Předmět a metoda historického materialismu“ od Ladislava Hrzala a Karla Máchy. Autoři se na 156 stranách, rozvržených do oddílů „A — Otázky předmětu historického materialismu“ a „B — Otázky metody historického materialismu“ (studie má celkem 11 kapitol) pokusili shrnout diskusi, která o uvedených problémech proběhla v minulých letech.

Referovat o studii, která zkoumá a rozebírá tak pestrou diskusi k velmi složitým problémům, nás staví před značně obtížný úkol. Poukážeme proto jen na několik nejzákladnějších rysů knihy.

Hned úvodem bychom chtěli konstatovat, že jde o studii vcelku zdařilou a užitečnou. Považujeme občasné shrnutí diskuse k tak závažným otázkám, jako jsou tyto, za nezbytné. Jednotlivá stanoviska se ujasní a ostřeji odliší a všichni ti, kteří nemohli diskusi sledovat systematicky, získají potřebný přehled. Jsme proto přesvědčeni, že tuto práci uvítají jak vědeckí pracovníci z oblasti marxismu-leninismu, tak i široký aktiv propagandistů jako cennou pomůcku pro orientaci o probíhající diskusi.

Úvodem autoři zdůrazňují, že se v diskusi vyskytly tři skupiny názorů: marxistické, jak je v podstatě formulovali M. Kaláb, J. Klofáč—V. Tlustý a J. Cvekl, nemarxistické a kompromisní. Autoři recenzované práce se soustřeďují na rozbor těch názorů, které jsou typické pro všechny tři skupiny.

Celou studii proniká jako základní myšlenka teze, že při řešení otázek předmětu a metody historického materialismu „... nejde v první řadě o formální rozhraničení jednotlivých vědních disciplín, jde především o to, vytvořit takové teoretické předpoklady, které by umožnily historickému materialismu co nejúčinnější pomoc praxi naší socialistické výstavby...“ (str. 24). Hlavní důraz se klade na praktický, politický dosah problémů, které jsou řešeny. Z tohoto hlediska posuzují autoři recenzované práce názory, které se v diskusi vyskytly. Tím je také dána základní přednost této práce a její význam. Právě tento rys nebyl u řady diskusních vystoupení dostatečně patrný a stával se někdy i druhořadým momentem, což vedlo k mylným názorům a spekulacím.

Druhým podstatným rysem celé práce je, že autoři vycházejí z širšího pohledu na otázky předmětu a metody historického materialismu. Tento moment navazuje bezprostředně na uvedený aspekt. Autoři dokazují, že přesto, že se mohou zkoumané otázky zdát na první pohled vzdáleny praxi, nejsou jejich zkoumání planým teoretizováním, nýbrž se jedná o dotýkání marxismu-leninismu vcelku, jednak také rozhodují „o vztahu filosofie ke společenskému boji“ (str. 19). Proto odmítají autoři zcela po právu všechny názory, které označují předem jakoukoli diskusi o předmětu a metodě historického materialismu za spekulaci, která nemá k našemu současnému společenskému dění žádný vztah. „Tyto otázky představují rámec, v jehož mezích lze jednotlivé problémy historického materialismu řešit tím nebo jiným způsobem — a což je důležité: představují *souhrn předpokladů*, které mohou, nebo také nemusí, umožnit důsledně marxistické rozpracování nových fakt naší společnosti“ (str. 5). Takový pohled, který autoři ve své práci skutečně důsledně uplatňují, vede k tomu, že jsou otázky předmětu a metody historického materialismu neustále pojímány jako nedílná součást marxismu-leninismu a marxismus-leninismus pak jako nástroj revoluční přeměny světa. Z tohoto stanoviska vyplývá pro autory zcela logicky, že se musí postavit rozhodně na stranu těch soudruhů, kteří dokázali filosofický ráz historického materialismu a jednoznačně odmítlí názory opakné. Proto se ve studii dokazuje, že se mylí s. Kočetkov z SSSR, Havemann z NDR aj., kteří nesprávně vycházeli ze známého místa Engelsova díla *Anti-Dühring*, kde B. Engels píše, že poté, co si každá věda ujasní své místo v celkové souvislosti věcí, zbude z filosofie „nauka o myšlení a jeho zákonech — formální logika a dialektika“ (str. 24). Z Engelsovy věty nelze zajisté vyvozovat závěr, který by opravňoval odmítnout filosofický charakter historického materialismu. Na druhé straně se však domníváme, že při rozboru těchto problémů nevystačíme ani s pouhým konstatováním, že „Engelsovy poznámky se týkaly staré buržoazní filosofie“